

ALADIN HUSIĆ

Orientalni institut, Univerzitet u Sarajevu

TERITORIJALNI I DEMOGRAFSKI RAZVITAK TRAVNIKA U VRIJEME OSMANSKE UPRAVE

Sažetak

U vrijeme osmanske vladavine Travnik se vrlo brzo afirmirao u svim segmentima, te postao jedan od značajnijih gradova u Bosni. Nakon 1463. godine u razvitku ovoga grada evidentna su dva snažna međusobno povezana procesa. To su proces demografskog i urbano-teritorijalnog razvitka. Ovaj rad se bavi upravo praćenjem ta dva procesa. Iz njega se vide povremeno snažni impulsi razvoja u oba navedena segmenta, kao i povremene oscilacije. Iznenađuje izvjesna stagnacija razvitka u oba navedena segmenta u 17. stoljeću. Očigledno da je to posljedica svojevrsne krize Osmanskog carstva, koja se odrazila na razvitak gradova, gradske privrede, time i na sami Travnik. Ipak je vidljivo da je dinamika razvitka u 16. stoljeću bila znatno izraženija negoli u kasnijim razdobljima, čak i u 18. stoljeću u kojem je bilo za očekivati da se grad intenzivnije razvija, posebno zbog činjenice da je središte pokrajine.

Ključne riječi: Travnik, razvitak, kasaba, domaćinstvo, stanovništvo

1. Travnik do početka osmanske vladavine

Nakon naseljavanja Slavena u 6. 7. i 8. stoljeću na područje Balkana, u Bosni je došlo do simbioze zatečenog starosjedilačkog ilirskog i novodoseljenog slavenskog stanovništva. Nakon okončanja tog procesa na području Bosne počelo je postepeno formiranje plemenskih, a potom i državne zajednice koja se prvi puta spominje sredinom 9. stoljeća u djelu Konstantina Porfirogenita.¹ O travničkom području iz tog razdoblja nema posebnih vijesti.

Od 12. stoljeća započelo je razdoblje afirmacije srednjovjekovne Bosanske države. Travnički kraj poznat kao župa Lašva veoma rano ušao je u najuže jezgro srednjovjekovne Bosne kao domen bosanske dinastije. I pored toga, u pisanim izvorima spominje se veoma rijetko. Prvi spomen župe Lašva potječe iz 20. aprila 1244. godine.² Samo mjesto Travnik u srednjovjekovnim pisanim izvorima se ne spominje. U poveljama iz 1370. i 1380. godine spominju se

1 *Istorija naroda Jugoslavije*, I, Zagreb 1959, str 561..

2 *Povijest Bosne i Hercegovine*, I, HKD Napredak, Sarajevo 1991., 750-751.

tek neka okolna mjesta, Trebeuša, Bila, Lupnica i Čukle. U nekim kasnijim pisanim dokumentima 1393. godine spominju se Toričan i Lašva, te 1425. godine Guča Gora.³

Osim tih nekoliko pisanih izvora, o tom području govore i arheološki ostaci srednjovjekovnih utvrda: Kaštel, Škof ili Bosnić, Vrbenac, Toričan i Travnik. Najznačajnije utvrde, prema tome i srednjovjekovna gradska naselja u travničkom kraju predstavljali su Travnik i Toričan.⁴ U njihovim podgrađima ili u njihovoj blizini razvila su se najznačajnija naselja toga kraja.

Iako se u poznatim pisanim izvorima, posebno poveljama, Travnik ne spominje kao sjedište bosanskih vladara Salih Sidki Hadžihusinović Muvekkit navodi da je Travnik u dva navrata bio sjedište bosanskih vladara, sredinom 13. i početkom 15. stoljeća. Prvi puta u vrijeme bana Ninoslava (1232-1250) i drugi puta u vrijeme Tvrtka II (1404-1408 i 1421-1442).⁵ Nakon što je izabran za bana Ninoslav je za svoje rezidentno mjesto izabrao Travnik. Iz spomenutog se može zaključiti da je Travnik ostao sjedište bosanskog bana do 1270. godine. Bez obzira na pomanjkanje pisanih izvora kao i izvjesne sumnje arheološki i toponomastički podaci upućuju na čvrstu povezanost Travnika sa bosanskim banovima. Arheološki ostaci ukazuju da je jezgro tvrđave Travnik nastalo u vrijeme bana Ninoslava (1232-1250). U svakom slučaju to se smatra prvom fazom nastanka travničke utvrde.⁶

Stvarni zamah razvitka srednjovjekovne utvrde Travnik dogodio se u vrijeme vladavine bosanskog kralja Stjepana Tvrtka II koji je za kralja biran u dva navrata 1404-1408. i 1421-1442. godine. Muvekkit nije izričit kada i u kojim okolnostima se dogodio prijenos sjedišta kralja u Travnik. On samo navodi da je nakon trijumfa nad svojim rivalom kraljem Ostojom „spomenuti Tvrtko sagradio tvrđavu Travnik i u potpunom miru vladao Bosnom“. Arheološka istraživanja i nalazi na samoj utvrdi nastanak tvrđave Travnika vežu za sami početak 15. stoljeća i vrijeme vladavine kralja Ostoje (1398-1404 i 1409-1418) ili pak spomenutog Tvrtka. Historijske okolnosti početkom 15. stoljeća upućuju da je Tvrtko II odabrao Travnik za svoje sjedište u periodu

3 Jaroslav Šidak, „O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta II*, 1954., Zagreb 1954., 41; Ljudevit Thalloczy, „Kako i kada je Hrvoje postao veliki vojvoda bosanski“, *GZM IX*, Sarajevo, 1897, 184-185. Ljuba Stojanović, „Jedan prilog k poznavanju bosanskih bogumila“, *Starine JAZU*, knj. 18, Zagreb 1886., 230-232; Krešimir Papić, *Travnik, grad i regija*, Travnik 1975., 94.

4 Mihovil Mandić, „Prehistorijske i sredovječne utvrde oko Travnika“, *GZM XXXVIII*, Sarajevo, 1926, 39-40; Isti, *Vezirski grad Travnik, nekad i sad*, Zagreb 1931., 30-31; *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, 2, Sarajevo 1988., 205.

5 Salih Sidki Hadžihuseinović, Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, Sarajevo 1999., 13.

6 Aladin Husić, „Travnik rezidentno mjesto srednjovjekovnih bosanskih vladara“, *Glasnik Rijaseta islamske zajednice*, 3-4, /2000, Sarajevo 2000, 303-308.

svoje prve vladavine (1404-1408).⁷ Tradicionalna sjedišta bosanskih vladara Bobovac i Sutjeska u to vrijeme bila su uzurpirana od zbačenog kralja Ostoje i okupirana od njegovih saveznika Ugara. Budući da je novoizabrani bosanski kralj morao imati svoje stalno sjedište, to je upravo u vrijeme svoje prve vladavine (1404-1408) preduzeo značajne graditeljske aktivnosti na utvrđi kako bi je prilagodio svojim i državnim, ali i odbrambenim potrebama.⁸

Stvarni razvitak i afirmaciju Travnik će doživjeti u vrijeme osmanske uprave u Bosni (1463-1878) godine. Međutim, i u tom dugom periodu od 415 godina jasno se prepoznaju faze uspona u njegovom razvitku.

2. Razvitak Travnika u vrijeme osmanske uprave

U jednom pisanom dokumentu Travnik se prvi puta spominje 3. juna 1463. godine i to u kontekstu njegovog osvajanja od strane osmanskih snaga. U svome izvještaju trogirski knez Nikola Testa izvijestio je Veneciju o osvajanju pojedinih gradova u Bosni, među njima i Travnika.⁹ Ni osmanski hroničar Dursun-beg ne daje značajnijih pojedinosti o Travniku, kojega spominje samo usputno. „Dobrom srećom sultan postavi svoj šator u mjestu zvanom Travnik“.¹⁰ Nakon osvajanja Bosne, Ugarska je preduzela protuofanzivu i zaposjela sjeverno područje Bosne do samog Travnika. Glavno Ugarsko uporište sjeverno od Travnika predstavljao je grad Jajce iz kojega su vršeni česti upadi. Ugri su na osvojenom prostoru zadnjih mjeseci 1463. godine formirali dvije banovine: jajačku i srebreničku.

Zbog blizine „neprijateljskoj zemlji“ i vojnih upada s njenog teritorija, prvih godina osmanske vladavine Travnik je bio pust. Pouzdano se zna da je do 1469. godine još uvijek bio nenaseljen.¹¹ Nakon toga preduzete su mjere da se raseljeno i odbjegli stanovništvo vrati u svoje domove. Te mjere preuzete su prije 1485. godine. Nije poznato kada se to dogodilo, ali je to bilo, najvjerovatnije, između 1470-1475. godine u vrijeme kada je Bosnom upravljao Ajas-beg (1470-75 i 1484-85). On je preduzeo mjere za popravku tvrđave

---

7 Đoko Mazalić, „Travnik i Toričan“, *GZM* Ns. III/1948, Sarajevo, 1948, 160-164.

8 S. S. Hadžihuseinović, Muvekkit, *Povijest Bosne I*, 13. Aladin Husić, Travnik rezidentno mjesto, op. cit., str. 308-311.

9 Marko Šunjić, „Trogirski izvještaj o turskom osvojenju Bosne (1463)“, *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine XXXIX*, 1989, Sarajevo 1989, str. 142, 147. (139-157). ,

10 Tursun Bey, *Tarih-i Ebul'l-feth*, (hazirlayan: A. Mertol Tulum) Istanbul 1977., 125.; Gliša Elezović, „Turski dokumenti za istoriju Jugoslovena“, *Bratstvo XXVI*, Beograd 1932., 115.; Hamdija Kreševljaković - Derviš M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878*, Travnik 1961., 7.

11 Atatürk Kitablığı (Belediye Kütüphanesi), MCY, 0,76, fo. 169-170. Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar, 2009, 248.

oštećene u prethodnim sukobima u samom Travniku. Na čelu lokalne uprave u Travniku u to vrijeme bio je knez Stipan Brajković.¹²

Iz svega istaknutog teško je zaključiti koliki stupanj razvijenosti je Travnik imao prije 1463. godine. Ono što se zna jeste da je imao utvrdu oko koje se formiralo manje naselje varoškog tipa. Već prvi osmanski izvori Travnik dokumentiraju kao „pazar“. To upućuje da se do 1463. godine nametnuo kao centralno i jedino naselje „gradskog“ tipa u nekadašnjoj župi Lašva. Ulogu centralnog naselja toga kraja zadržao je i nakon 1463. godine.

Ipak, do kraja 15. stoljeća Travnik je predstavljao manje gradsko naselje koje se po broju domaćinstava može svrstati u naselja seoskog tipa, odnosno razvijenije selo. U razdoblju između 1485. i 1489. godine Travnik je brojao 47 i 43 domaćinstva.¹³ Bez obzira na to, po svojim funkcijama, kao glavno trgovačko mjesto, sjedište lokalne civilne i vojne vlasti sa značajnom utvrdom on se svrstavao u naselja gradskog tipa. Epitet „pazar Travnik“ to potvrđuje. Treba istaći da su prvih godina osmanske uprave najrazvijenija gradska naselja u Bosanskom sandžaku u to vrijeme imala 200-300 domaćinstava. To su uglavnom najpoznatija srednjovjekovna trgovačka i rudarska mjesta poput Visokog, Fojnice, Kreševa, Olova.¹⁴

Izvori iz 1516. godine dokumentiraju ga kao „varoš Travnik“. Iz tih podataka vidimo da Travnik još uvijek predstavlja malo gradsko naselje sa 77 domaćinstava.¹⁵ Također, vidimo da u svom razvoju ide uzlaznom linijom. Stvarni napredak započeo je tek nakon 1530. godine, dakle nakon osmanskog osvajanja Jajca 1527. godine. Za samo jednu deceniju (1530-1540) broj domaćinstava porastao je na 196.¹⁶ To je u stvari početak urbanog razvitka Travnika, jer je i u narednoj deceniji broj domova porastao za novih stotinu domaćinstava. Već do 1550. godine Travnik je brojao 287 domaćinstava. To je za bosanske prilike predstavljalo zapaženo gradsko naselje. Upravo u to vrijeme Travnik je stekao status „kasabe“, razvijenog gradskog naselja koje je ispunjavalo sve neophodne uvjete za proglašenje kasabom. To znači da je imao džemat muslimanskog stanovništva, ustanovljen pazarni dan, džamiju u kojoj se spominjalo ime sultana i u kojoj su obavljani džuma i bajrami.¹⁷

12 BOA, TD 18, 18; TD 24, 73-75, H. Kreševljaković- D. M. Korkut, *Travnik u prošlosti*, 8-9.

13 BOA, TD, 18, 18; TD 24, 73-75.

14 A. S. Aličić, *Sumarni popis*, 31- 48.

15 BOA, TD 56, 35.

16 BOA, TD, MAD 540, fo. 29-31, TD 212, 365-366.

17 BOA, TD, 1072, 418-422.

Trend urbanog i demografskog razvitka Travnika je nastavio i u narednim decenijama i 1565. godine imao je 402 domaćinstva. U drugoj polovini i krajem 16. stoljeća predstavljao je naselje sa 694 domaćinstva.¹⁸

Kasniji izvori ne pružaju mogućnosti daljeg praćenja urbanog i demografskog razvitka Travnika. Osim toga što ne predstavljaju zvanične i službene izvještaje oni su znatno rjeđi. Ipak, i tako razučeni daju mogućnost približnog uvida u urbana i demografska kretanja. Ako je suditi po onome što donosi jedan izvještaj nastao vjerovatno 1624., dalo bi se zaključiti da je došlo ne samo do zastoja u razvitku Travnika nego i izvjesne stagnacije i smanjenja broja domova. U njemu se navodi da je Travnik mjesto sa 650 kuća, i to 50 u tvrđavi i 600 izvan tvrđave.¹⁹ Zanimljivo je da se u jednom drugom izvještaju iz 1655. godine Travnik uopće ne spominje iako su mnoga susjedna mjesta opisana.²⁰ Samo nekoliko godina kasnije (1659.) kroz Travnik je prošao i Evlija Čelebija. On je očigledno pretjerao u svome opisu jer se 2000 domaćinstava ne čini realnim.²¹ Pogotovo ako imamo u vidu da je u prvoj polovini 17. stoljeća došlo do izvjesne stagnacije. No, zanemarimo li čak i tu činjenicu, broj mahala dokumentiranih 1604. i u vrijeme Evlije Čelebije u potpunosti isključuje mogućnost o 2000 domova. Naime, u prvom slučaju dokumentirano je 9, a u drugom 11 mahala.²² Do kraja 17. stoljeća nemamo više podataka o veličini ili izgledu grada.

Premda veoma rijetki svi kasniji podaci o demografskim kretanjima i urbanom razvitku Travnika su prilično divergentni što unosi sumnju u njihovu pouzdanost. U svome izvještaju biskup Mato Delivić navodi da je u Travniku 1736. bilo 2000 domaćinstava.²³ Međutim, prema nekim drugim izvorima pola stoljeća kasnije (1785), taj broj je mnogo manji, svega 600 do 700 kuća.²⁴ Sve do okupacije i zvaničnog popisa provedenog 1879. godine nemamo pouzdanih i provjerenih informacija o veličini grada i broju stanovnika. A ti podaci govore da je Travnik krajem osmanske vladavine imao 1179 kuća u

---

18 BOA, TD 435, 195- 203; Adem Handžić, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604*“, Obradio Adem Handžić, I/2, Sarajevo 2000., 205-215.

19 Franjo Rački, „Prilozi za geografsko statistički opis bosanskoga pašaluka“, *STARINE, JAZU*, XIV, Zagreb 1882, 188.

20 F. Milobar, „Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine XVII. stoljeća“, *GZM XVI./1904*, Sarajevo 1904., 253-255.

21 Evlija Čelebi, *Putopis : odlomci o jugoslovenskim zemljama*, preveo, uvod i komentar Hazim Šabanović, Sarajevo, 1996, str. 128.

22 Ankara TKGM, KKA, 477, ...; Opširni popis, I/2, 205-2315.

23 Julijan Jelenić, *Spomenici kulturnoga rada franjevacu Bosne Srebreničke*, Mostar 1927, 40.

24 H. Kreševljaković-H. Kapidžić, *Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, Sarajevo 1957, str. 30.

kojima je dokumentirano 1313 porodičnih domaćinstava ili 5887 stanovnika.²⁵ Ovdje ćemo ipak iznijeti i neke druge procjene iz prve polovine 19. stoljeća. U nekoliko različitih stranih izvještaja i procjena o stanovništvu Travnika spominju se slijedeći podaci:²⁶

	Kuća	Stanovnika	
1806.	500	xxx	Charles d Anthouard de Vraincourt, francuski general,
	xxx	6-7000	kapetan Jean Lecrelerc de Montppye,
	xxx	10000	kapetan Theodore Roux-la Mazeliere,
1808.	xxx	7000	Amede Chaumette des Fosses, kancelar francuskog konzulata,
1809.	3000	12000	Paul Mittessera, austrijski konzul,
1810.	1500	7000	nepoznati Francuz,
1846.	xxx	9000	Ričard Erco, sekretar dalmatinskog namjesništva,
1847.	700-1000	xxx	Otto Sendtner, botaničar iz Minhena,
1850.	2080	xxx	fra Ivan Frano Jukić, bosanski franjevac.

Iz svega naprijed navedenog jasne su velike oscilacije u 18. a pogotovo u 19. stoljeću. Kako je nakon Kalovačkog mira 1699. godine Travnik postao sjedište pokrajine realno je očekivati ubrzani razvitak grada. Nema sumnje da je prijenos pokrajinskih institucija u Travnik doprinio urbanom i privrednom razvitku. To je posebno bilo poticajno za zanatlije i trgovce, ali i pripadnike vojnih i lokalnih administrativnih struktura koji su se početkom 18. stoljeća intenzivnije doseljavali u Travnik. Ovdje treba istaći još nekoliko pojava koje su mogle bitno utjecati na pozitivna ili negativna kretanja u demografskom i urbanom razvitku grada. To su elementarne nepogode, požari i epidemije koje su se često javljale tokom 18. i 19. stoljeća. Kako se, međutim, u 19. stoljeću ponekad radi o istim ili pak razlikama u samo nekoliko godina (1-2-3) tolika demografska odstupanja ipak su nemoguća bez obzira na sve istaknute pojave. U svim navedenim slučajevima tokom prve polovine 19. stoljeća radi se očito o nepreciznim obavještajnim izvorima ili vlastitim procjenama navedenih lica. Ovdje treba dodati još jedan faktor koji utječe na ta odstupanja. Pojedinci očigledno različito definiraju sam pojam Travnik, misleći na užu gradsku jezgru dok su drugi pod tim očito podrazumijevali i prigradska naselja. Jukić, naprimjer, pripisuje i neka seoska naselja užem području samoga grada.

25 *Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, Carska i kraljevska vladina tiskarna, Sarajevo 1880. str. 61.

26 Krešimir Papić, *Travnik, grad i regija*, Travnik 1975, 114-115.

Urbani i teritorijalni razvitak grada

Naprijed istaknuti politički i vojni značaj stečen početkom 15. stoljeća predstavljao je dobru pretpostavku za važnu ulogu i u kasnijem razdoblju. Zahvaljujući toj činjenici Travnik se u urbanom pogledu razvijao etapno što se prepoznaje i u njegovom teritorijalnom širenju. Jezgru grada predstavljala je srednjovjekovna utvrda koja je i kasnije dograđivana shodno vojnim potrebama. Svoj potpuni oblik ona je dobila u drugoj polovini 15. i u 16. stoljeću. Iako je tvrđava predstavljala prevashodno vojni objekat u nekim izvorima iz 17. stoljeća spominje se „nekoliko domova“ u samoj tvrđavi. Neki izvori navode 50 domova unutar tvrđave. Vjerovatno je riječ o mahali tvrđavske džamije koja se prvih godina 17. stoljeća navodi kao mahala „džamije sultana Bajazid-hana“. U njoj je tada navedeno 39 domova.²⁷ I Evlija Čelebija je zapazio da „u tvrđavi ima nekoliko vojničkih kuća“.²⁸

Uz tvrđavu se razvijala varoš koja je predstavljala srednjovjekovno naselje i trg. Ne znamo do koje mjere je bila razvijena ta varoš u srednjem vijeku. Iz kasnijih izvora vidimo da je riječ o naselju koje je u drugoj polovini 15. i u 16. stoljeću imalo oko 50 domaćinstava. Razvitak tog dijela grada bio je ograničen i prirodnim pretpostavkama, odnosno veoma strmovitom i neprikladnom terenu za razvitak naselja. Taj dio grada spuštao se uz desnu stranu potoka Hendek od tvrđave ka rijeci Lašvi. Hendek je i predstavljao prirodnu razdiobu između tvrđave i samog naselja, odnosno varoši. Naselje i tvrđava bili su povezani jednim malim mostom preko kojega se dolazilo do tvrđave.

S intenziviranjem razvitka grada oko 1540. godine formira se potpuno nova urbana cjelina, koja je predstavljala začetak kasabe. Taj dio grada naseljavali su uglavnom zanatlije i trgovci. U odnosu na već postojeće naselje i tvrđavu, novi dio grada razvijao se zapadno u odnosu na kompleks tvrđave i varoši. U tom dijelu podignut je i novi sakralni objekat. Sve elemente gradskog naselja osmanskog tipa Travnik je dobio sredinom 16. stoljeća. Podizanjem centralne džamije 1549. godine grad je stekao status kasabe. Od tada u izvorima za grad Travnik redovno se koristi pravni termin „kasaba Travnik“. Nakon toga grad je doživio nagli urbani uspon. Dio grada definiran pojmom kasaba krajem 16. stoljeća činilo je devet novoformiranih mahala: 1. mesdžida Hadži Alije, 2. Mehmed Čelebije, 3. Osman-begove džamije, 4. mesdžida hadži Alije, 5. mesdžida Sufi Ferhata, 6. džamije Hasana dizdara, 7. džamije hadži Džafera, 8. džamije sultana Bajazid-hana, 9. mesdžida Muslihuddin halife. Tako početkom 17. stoljeća izvori definiraju slijedeće cjeline grada: sama varoš tvrđave (nefs-i kala-i varoš), samo mjesto Travnik (nefs-i Trav-

---

27 *Opširni popis Bosanskog sandžaka, iz 1604. godine, I/2*, Obradio: Adem Handžić, Sarajevo 2000, 213.

28 E. Čelebija, *Putopis*, 128.

nik) sa deset mahala i varoš tvrđave. Očito da je riječ o dvije varoši, unutar tvrđave i varoši u podnožju same tvrđave.

Očito je da je ipak u 17. stoljeću započeti trend razvitka opao. Evlija Čelebija je dokumentirao jedanaest mahala. On nije naveo njihove nazive niti su se oni očuvali u nekom drugom izvoru. To znači da su u prvoj polovini 17. stoljeća formirane još dvije nove mahale, vjerovatno Gazi-agina mahala i mahala Osoje koja je samo nastavak Gazi-agine mahale na desnoj strani rijeke Lašve. To potvrđuje i činjenica da je upravo 1590. godine izgrađen most na rijeci gdje se te dvije mahale spajaju. Evlija Čelebija ipak u nekim dijelovima svoga opisa očito preuveličava opisujući Travnik. Ako se broj mahala razlikuje tek neznatno, nije moguće da grad ima „jedanaest mahala“ s „dvije hiljade kuća“. Upravo pod tim svojim dojmovima on za Travnik koristi epitet „šeher“, što je oznaka za velegrad. U Bosni su samo Sarajevo i Banja Luka imali status šehera.

Kao što se vidi u prvoj polovini 17. stoljeća gradsko naselje se počelo razvijati i u smjeru juga. Grad se zapravo spuštao više ravničarskom dijelu prema rijeci Lašvi i glavnoj prometnici koja je vodila uz samu rijeku. Taj dio predstavljao je više poslovnu zonu gdje se formirala čaršija, dakle trgovačka i zanatska urbana cjelina. Urbanu jezgru nove poslovne zone grada činili su: džamija, han, hamam i most koji je omogućio da se postepeno formira stambena cjelina i s desne strane rijeke Lašve. Nije poznato da li je, i koliko podignuto zanatskih i trgovačkih dućana, ali su oni neizostavan dio poslovne zone grada. Novonastali dio grada u to vrijeme nazivao se samo čaršija (*čarši*), u 18. stoljeću Baščaršija, ili kasnije Donja čaršija. Kada se gradska zona spustila u ravničarsko područje njen dalji razvitak nastavljen je lijevom obalom rijeke Lašve, u smjeru istok-zapad. Zapadni pravac bio je znatno pogodniji i širi, dok je južni zatvoren uskim prolazom vodotoka Lašve.

Ako su u 15. i 16. stoljeću dominantne cjeline predstavljali tvrđava, varoš i kasaba, u daljoj fazi razvitka grada počela je dominirati privredna gradska zona. Iako su zanatlije i trgovci dokumentirani već od 1540. godine, iz izvora nije moguće uočiti i definirati privrednu zonu grada. U 17. stoljeću ona se razlikuje vrlo jasno i predstavlja upečatljivu i vrlo značajnu gradsku urbanu cjelinu. Pojam gradskog naselja u drugoj polovini 17. stoljeća se očigledno znatno proširio. Osim što se pripisuju i neka očito potpuno odvojena i udaljenija naselja, ipak se zapaža širenje same gradske jezgre. Krajem 17. stoljeća po prvi puta javljaju se novi nazivi dijelova gradskog naselja: Ilovača, Osoje, Šumeće, Vakuf, Guvna i Bojna.²⁹

Teritorijalni razvitak grada uvjetovan je prirodnim položajem. On se mogao razvijati po svojoj dužini u smjeru zapada jer je s istoka zatvoren

29 BOA, MAD 1400.

uskim prolazom rijeke Lašve. Budući da se nalazio u kotlinskom području to su i mogućnosti razvitka po širini veoma ograničene. Tek se neznatno mogao razvijati u pravcu juga, s desne strane rijeke Lašve.

Poseban značaj Travnik je dobio od početka 18. stoljeća. Premještanje sjedišta Bosanskog ejaleta iz Sarajeva u Travnik značilo je mnogo u obogaćivanju urbanih sadržaja grada. Sagrađeni su mnogi objekti za potrebe pokrajinske administracije, privredne, kulturno-prosvjetne, komunalne infrastrukture. Nažalost, ne postoji niti jedan poznati zvanični izvor na osnovu kojeg bi se mogla izvršiti preciznija rekonstrukcija veličine grada. Podatak o 2000 kuća iz 1736. godine potječe iz izvještaja i prema tome nema potreban stupanj pouzdanosti kao i neki drugi koji govore o veličini grada. Težište razvitka grada u potpunosti je prenešeno u ravničarski prostor oko rijeke Lašve uz čiji tok se razvijalo gradsko naselje. Formiranje novih urbanih cjelina bilo je obilježeno izgradnjom privrednih, javnih i stambenih objekata. U toj fazi, do sredine 18. stoljeća sagrađeni su: vezirska rezidencija, dva hana, bezistan, mnogi trgovački dućani, medrese, dva hamama, vodovod, nekoliko javnih česmi, te nekoliko turbeta. Osim navedenih, s desne strane rijeke Lašve izgrađena je tophana, kasarna za vojnike, džamija, musafirhana i vojna bolnica.³⁰ Dio grada nastao u 18. stoljeću poznatiji je kao Gornja čaršija, jer se razvijao uzvodno uz rijeku Lašvu i predstavljao je nastavak privredne zone nastale u 17. stoljeću. Čini se da 19. stoljeće nije donijelo značajnije urbane intervencije niti proširenja nego da se u suštini sve odvijalo u teritorijalnim okvirima postojeće gradske zone.

Demographic and territorial development of Travnik at the time of Ottoman rule

Summary

At the time of Ottoman rule, Travnik quickly earned a recognition in all segments of life and became one of the significant towns in Bosnia. After 1453, two powerful and interconnected processes marked its development. Those were the processes of demographic and urban-territorial developments. This paper discusses the two processes from which it can be seen that there were occasional strong impulses for development in both segments, with temporary oscillations. It is surprising that the development stagnated in both of the above mentioned segments in 17th century. It is obvious that it was the result of the Ottoman Empire crisis that affected the development of towns and their trades, including Travnik. Still, it is evident that the dynamics of the development in 16th century was by far more prominent than in later periods,

---

30 K. Papić, *Travnik, grad i regija*, 139.

even in the 18th century when it would be expected that the town would develop more intensively since it was the center of the province.

Key words: Travnik, development, kasaba, household, population.